

ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ МАҢЫЗДЫ ҚАСИЕТТЕРІ**Аутаева І.**, магистрант

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Абикенова М.Б., тәрбиеші

КММ «Мұрагер» мамандандырылған мектеп-интернаты

Қарағанды қ., Қазақстан

В.А. Сухомлинский «жақсы мұғалім деген қандай болады?» Деген сұраққа жауап беруде былай деген екен: «Біріншіден, ол "балаларды жақсы көретін, олармен қарым-қатынастан қуаныш табатын, әр баланың жақсы адам бола алатынына сенетін, балалармен дос болуды білетін, балалардың қуаныштары мен қайғыларын бөлісетін, олардың жанын түсінетін адам». Екіншіден, бұл «ғылымды жақсы білетін, өзі оқытатын пәнге ғашық болған, ондағы жаңа ашылымдар, зерттеулер, жетістіктермен таныс адам». Үшіншіден, ол «психология мен педагогиканы білетін, тәрбие туралы ғылымсыз балалармен жұмыс істеу мүмкін емес екенін түсінетін және сезінетін адам» [1, с. 169].

Қоғамның интеллектуалды әлеуетін(потенциалын) жоғарылатудың негізгі көзі тәрбие және білім жүйесі екені белгілі. Жалпы білім беретін мектептің ілгерілеу дәрежесін(прогрессін) анықтайтын мұғалім бұл жүйеде басты орынды алады. Білім берудегі жетістік тікелей мұғалімнің жеке басына, оның кәсіби және жалпы мәдени дайындығына, шығармашылық әлеуетіне байланысты.

«Тәрбиеде бәрі тәрбиешінің жеке басына негізделуі керек, өйткені білім беру күшінің көзі адамның жеке тұлғасынан ғана өрбиді. Қандай айлакерлікпен ойластырылған болса да ешқандай жарғылар мен бағдарламалар, мекеменің жасанды құрылымдары тәрбие ісінде жеке адамды алмастыра алмайды» деген Ушинскийдің сөздері әлі де өзектілігін жоймаған[1, 201 б.].

Оқытушы жұмысының жетістігі оның арсеналындағы оқыту мен тәрбиелеу әдістерімен ғана емес, сонымен бірге оның жеке басына, мінезіне, шеберлігіне, студенттермен қарым-қатынасына, іске деген шығармашылық көзқарасына байланысты. Оқытушының тұлғасы-педагогикалық процесс жетістігінің негізгі шарты және құралы, оны оқу құралдары да, шебер орындалған әдістемелік әзірлемелер де алмастыра алмайды.

Педагог жеке басын ғылыми біліммен байытып, жетілдіріп дамыта отырып, педагогикалық шеберлікке қол жеткізген жағдайда ғана өз міндетін орындай алады, ал педагогикалық шеберлік физикалық және рухани еңбек етуді, үнемі ізденісте болу арқылы өз бетінше белсенді жұмыс жасауды қажет етеді.

Оқытушының тұлғасы қасиеттер мен сипаттамалардың қарапайым жиынтығы емес, тұтас динамикалық білім, сондықтан алдымен мұғалімнің жеке басының құрылымы, мұғалімнің профессиограммасымен анықталатын кәсіби маңызды қасиеттер туралы мәселеге тоқталу керек.

Профессиограмма дегеніміз - көптеген аспектілерді қамтитын өте ауқымды ұғым. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде оқытушы профессиограммасы педагогтың жеке басының жалпыланған идеалды абстрактылы моделі ретінде қарастырылады. Профессиограмма шеңберіне мұғалімнің барлық атқаратын қызметтері мен іс-әрекетін және оған қажетті кәсіби және рухани қасиеттердің сансыз жиынтығын енгізу қиын. Дегенмен, оқытушының кәсіби маңызды қасиеттерін, яғни педагогикалық қызметті тиімді жүзеге асыруға және педагогикалық шеберлікке қол жеткізуге ықпал ететін қасиеттерді бөліп көрсетуге болады [2, 96 б.].

Мұғалімнің жеке басының кәсіби маңызды сипаттамаларының құрамы өте кең, оның қатарына ондаған әлеуметтік және психологиялық сипаттамалар кіреді. Зерттеулерді талдау Ф.Н.Гоноболдин, В.Н.Крутецкий, Н.В. Кузьмина, Ю.Н. Кулюткин, Г.С. Сухобская және т. б. [3, 36 б.]. Ғалымдардың зерттеулерін талдау педагог тұлғасының келесі негізгі кәсіби қасиеттерін анықтауға мүмкіндік береді:

- 1) ақыл-ой;
- 2) дидактикалық (ғылыми ақпаратты бейімдеу арқылы оны оқушыларға оқу пәнінің қолжетімді материалына айналдыру қабілеті мен дағдысы; оқытудың тиімді әдістер жүйесін қолдану және дамыту; кері байланысты қамтамасыз ету және т. б.);
- 3) перцептивті қасиеттер (психологикалық байқампаздықты дамыта отырып оқушылардың рухани әлеміне ене білу қабілеті);
- 4) ұйымдастырушылық қасиеттер;
- 5) Кәсіби еріктік (волевые) сапалар (қиындықтарды жеңе білу, табандылық, шыдамдылық, қайсарлық, талапшылдық және т. б.);
- 6) коммуникативтік;

- 7) әдептілік;
- 8) педагогикалық қиял(воображение), зейінді үлестіру қабілеті;
- 9) тұлға динамизмі- ерікті әсер ету және логикалық сендіру қабілеті;
- 10) эмоционалды тұрақтылық (өзін-өзі басқару қабілеті);
- 11) оптимистік болжам;
- 12) шығармашылық (креативность) [4, 11 б.].

Маркованың айтуынша психологиялық сипаттамалардың ішінде педагогикалық ойлау, педагогикалық рефлексия, педагогикалық өзін-өзі тану, педагогикалық қиял, педагогикалық өзін-өзі бағалау, педагогикалық байқау, педагогикалық болжау, толеранттылық, эмпатия және т.б. белгілі. Педагогикалық ойлау, педагогикалық рефлексия, өз ойларын, іс-әрекеттерін, қарым-қатынастарын және т.б. басқару қабілеті неғұрлым дамыған сайын, педагогикалық қызмет нәтижелі, жемісті әрі қызықты болады[5, 22 б.] .

Тұлға - бірқатар өзара байланысты және бір-біріне әсер ететін құрылымдардан тұратын күрделі әлеуметтік-психологиялық білім. Әлеуметтік-психологиялық әдебиетте әзірге жеке адамның бірыңғай және жалпы қабылданған түсінігі қалыптасқан жоқ.

К.К.Платонов әзірлеген тұлғаның психологиялық тұжырымдамасына сәйкес, жетекші құрылымның мазмұнын тұлғаның әлеуметтік бағыты, оның жетекші қатынастары мен қажеттіліктерінің жүйесі, мотивтері, идеалдары және көзқарастары құрайды.

Платонов жеке тұлға қасиеттерін бірнеше құрылымға бөліп қарастырған.

1) Бірінші құрылымға – тәрбие арқылы қалыптасқан сапалар енеді. Олар таптық қоғамдық санамен тығыз байланыста болады. Бұл құрылым жеке тұлғаның бағытын, қарым-қатынасын және моральдық сипаттарын біріктіреді. Осы жерде қызығушылық, тілек, мүдде, дүниетаным, наным сияқты сапаларды атап өтуге болады.

2) Екінші құрылымға жеке тұлға тәжірибесінің мазмұнына кіретін барлық нәрселер енгізілген: білім, іскерлік, өзекті қабілеттер, жалпы мәдениет және даму, дағдылар, оқыту арқылы алынған әдеттер.

3) Үшінші құрылым тұлғаның танымдық, эмоционалдық және ерік процестерінің ерекшеліктерінен құралған. Үшінші кіші құрылымға - психикалық процестердің ерекшеліктеріне тәуелді жеке тұлға белгілері кіреді.

4) Төртінші құрылым - жеке тұлғаның биопсихикалық сапаларымен тығыз байланысты. Оған жеке адамның тұқым қуалаушылық арқылы берілген ерекшеліктері және темперамент қасиеттері (жеке адамның типологиялық қасиеттері), жыныстық және жас ерекшеліктері тиесілі[2, б. 134].

Осылайша, тұлғаның динамикалық құрылымы төрт сапа тобының өзара әрекеттесу процесінде пайда болады:

- 1) жеке адамның әлеуметтік негізделген қасиеттері (тәрбие);
- 2) оның дайындық деңгейі (жеке басының тәжірибесі);
- 3) оның жекелеген психикалық процестерінің ерекшеліктері;
- 4) жеке адамның биологиялық негізделген ерекшеліктері (темперамент, жүйке жүйесінің түрі, физикалық кемшіліктер, ауырсыну ауытқулары және кепілдемелер).

Осыдан келе оқытушы тұлғасына қойылатын талаптарды бірнеше топқа бөлуге болады:

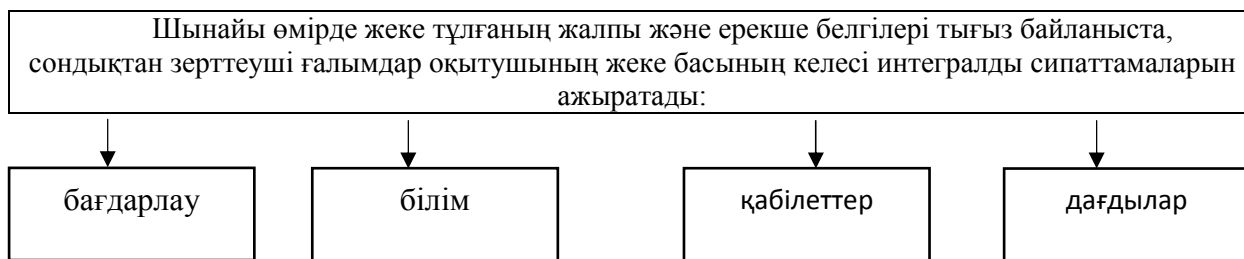
1) Қоғамның өкілі және әлеуметтік тапсырысты орындаушы ретінде қойылатын талаптар (идеялық-саяси және адамгершілік-педагогикалық қасиеттер, сенімдер, борыш пен жауапкершілік сезімі);

2) жеке тәжірибеге қатысты талаптар (оқытылатын пән бойынша теориялық және әдістемелік дайындық, педагогикалық және психологиялық сауаттылық, арнайы кәсіби іскерліктер мен қабілеттер - танымдық, конструктивтік, коммуникативтік, ақпараттық, ұйымдастырушылық, жалпы даму);

3) психикалық процестерді дамытуға қойылатын талаптар (педагогикалық ойлау, эмоциялық-ерік қасиеттері);

4) жеке адамның психофизикалық ерекшеліктеріне қойылатын талаптар (денсаулық жағдайы, темперамент, өзін-өзі ұстай білу, адамның мамандық талаптарына бейімделуі) [6, с. 151].

Педагогикалық шығармашылық (педагогическое творчество) мұғалімнің жалпы қасиеттерінің (эрудиция, жаңашылдық, талдау және өзін-өзі бағалау қабілеті, ойлау икемділігі, белсенділік, ерік-жігер қасиеттері және т. б.), сондай-ақ жеке педагогикалық қабілеттері мен жеке қасиеттерінің (педагогикалық байқампаздық, жинақталған білімді басқаларға жеткізе білу, педагогикалық әдептілік, оқушы тұлғасының дамуын жобалау қабілеті) болуын болжайды, оларды көптеген зерттеушілер шығармашылық белсенділік үшін өте маңызды деп таниды.

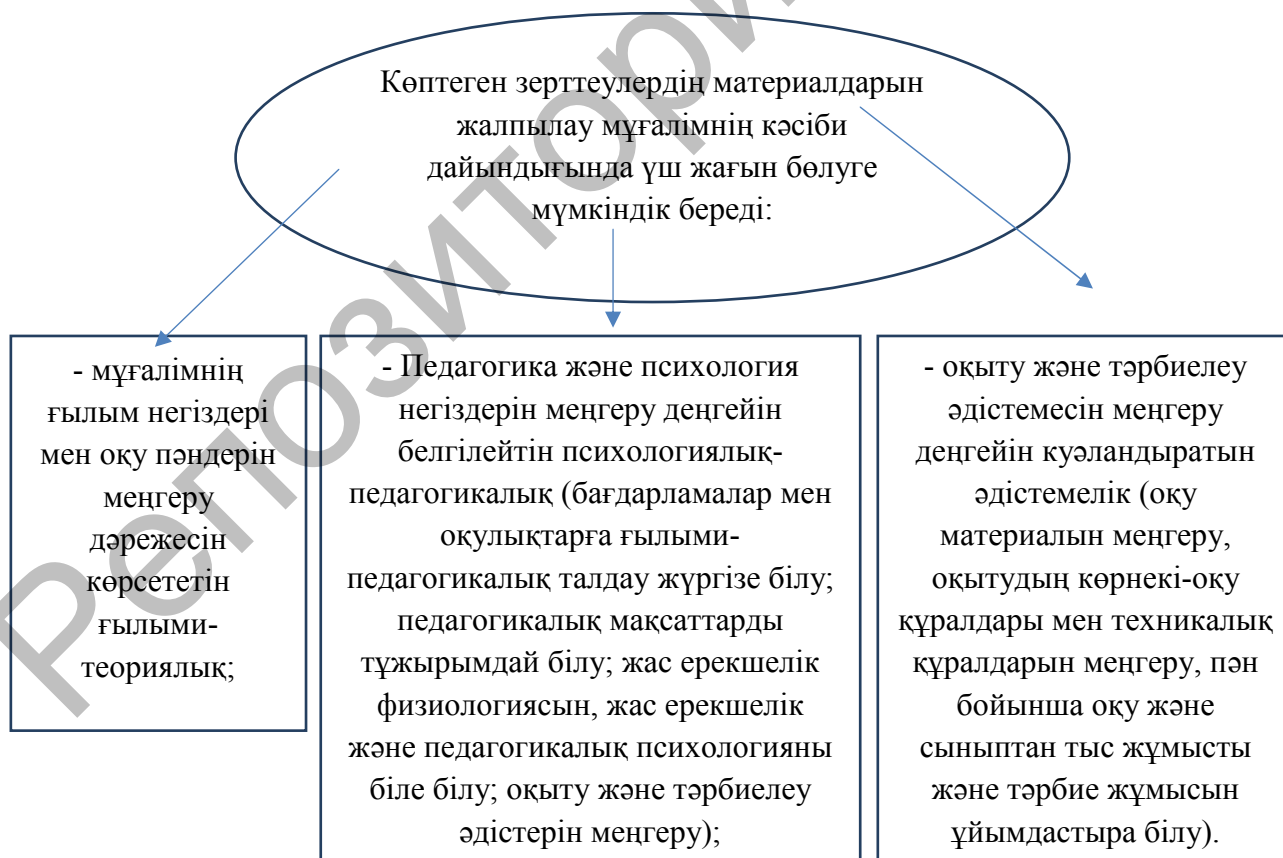
Кәсіби бағдарлау мамандыққа деген қызығушылықты және онымен айналысудағы бейімділікті білдіреді. Бағдарлау ұғымы мақсат туралы идеяны, іс-әрекетті ынталандыратын мотивтерді және оған қатысты эмоционалды қатынасты қамтиды. Тұлғаның бағдарлаушылығы өзін-өзі дамыту мен кәсіпқойлықтың негізі болып табылады.

Кәсіби бағыттылықты дамытудың төрт кезеңі бар:

- мамандыққа деген қызығушылықты анықтау;
- кәсіби қызметке деген тұрақты қызығушылықты қалыптастыру;
- педагогикалық шеберлік негіздерін игеруде мақсаттылықты қалыптастыру;
- педагог еңбегі үшін кәсіби маңызы бар қасиеттер кешенін қалыптастыру

Кәсіби бағдарлаудың жоғары формасы педагогикалық шеберлікпен сипатталады.

В. А. Сухомлинский «жақсы мұғалім деген қандай болады?» Деген сұраққа жауап беруде былай деген екен: «Біріншіден, ол "балаларды жақсы көретін, олармен қарым-қатынастан қуаныш табатын, әр баланың жақсы адам бола алатынына сенетін, балалармен дос болуды білетін, балалардың қуаныштары мен қайғыларын бөлісетін, олардың жанын түсінетін адам". Екіншіден, бұл "ғылымды жақсы білетін, өзі оқытатын пәнге ғашық болған, ондағы жаңа ашылымдар, зерттеулер, жетістіктермен таныс адам". Үшіншіден, ол "психология мен педагогиканы білетін, тәрбие туралы ғылымсыз балалармен жұмыс істеу мүмкін емес екенін түсінетін және сезінетін адам» [7, с. 51].

Көп жылдар бойы ауылдық мектептің директоры ретінде қызмет атқарған Яковлев: "...мұғалім, біріншіден, талантты білімді насихаттаушы; екіншіден, талантты әдіскер; үшіншіден, оқушылармен тиісті педагогикалық байланыс орната және сақтай алатын талантты педагог және психолог болуы керек",-деп санайды [7, с. 82].

Педагогикалық қабілеттер құрылымында үш субструктура ерекшеленеді:

➤ жеке қабілеттер (сипаттамалық ерекшеліктер): балаларға бейімделу, шыдамдылық және өзін-өзі бақылау;

➤ дидактикалық қабілеттер (студенттерге ақпарат берумен байланысты): түсіндіру қабілеті, экспрессивті сөйлеу қабілеті, академиялық қабілеттер;

➤ ұйымдастырушылық және коммуникативті қабілеттер, ұсыныс қабілеті (студенттерге ерікті әсер ету), педагогикалық әдептілік, педагогикалық қиял (өз әрекеттерінің салдарын болжай білу).

Ең алдымен, педагогикалық мәселелерді шешуге қажетті дағдыларға балалармен қарым-қатынастың дұрыс реңі мен стилін табу, олардың назарын игеру және басқару, оқытудың оңтайлы қарқынын таңдау, өз сезімдерінің көрінісін басқару, оқушылардың іс-әрекеттеріне қатысты ойын сыртқы келбеті арқылы дұрыс жеткізе білу (бет-әлпеті, ым-ишарасы, дауысы) мүмкіндігі кіретін педагогикалық техника жатады. Педагогикалық техникаға дағдылардың екі тобы кіреді:

- өзін-өзі басқару қабілеті (өзінің денесі мен эмоционалды күйін басқара білу, сөйлеу техникасын иелену)

- педагогикалық мәселелерді шешу процесінде өзара әрекеттесу мүмкіндігі (дидактикалық, ұйымдастырушылық дағдылар, байланыс өзара әрекеттесу техникасын меңгеру).

Мұғалімнің жеке басының маңызды ерекшелігі - педагогикалық әдептілік. Гоноболин педагогикалық әдептілікті "мұғалімнің балалармен дұрыс қарым-қатынасты сақтау, сезімталдық, ұқыптылық, сыпайылық, оқушылармен қарым-қатынаста қажетті дұрыс тонды табу, оларға ақылға қонымды талаптар қою, балаларда адамның қадір-қасиетін құрметтеу қабілеті" деп анықтайды [1, 121 б.]. Педагогикалық әдептілік баланың психологиясын, жас және жеке ерекшеліктерін білуді талап етеді. Ол көбінесе мұғалімнің жеке қасиеттеріне, оның мәдениетіне, ерік-жігеріне, азаматтық позициясы мен кәсіби шеберлігіне байланысты. Педагогикалық әдептілік мұғалім мен студенттер арасындағы рухани жақындық өсетін, сенім пайда болатын негіз болып табылады. Бұл әсіресе мұғалімнің бақылау-бағалау қызметінде айқын көрінеді, мұнда ерекше ұқыптылық пен әділеттілік өте маңызды.

Мұғалімнің қызметі оқу процесін жобалауға, құрастыруға және оны жүзеге асыруға бағытталған. Мұғалімнің іс-әрекетінің құрылымына сүйене отырып, келесі дағдылар анықталды:

Гностикалық	Өз білімін кеңейту, әріптестерінің тәжірибесін зерделеу, өз тәжірибесін немесе оқушылардың зерттеуін, оқу процесін және педагогикалық қызмет нәтижелерін талдай білу.
Конструктивтік-жобалау	Өз қызметін талдаумен және оқу-тәрбие процесін жобалаумен байланысты іскерліктер.
Ұйымдастырушылық	Өз қызметін және оқушылардың қызметін қойылған мақсаттарға сәйкес ұйымдастыра білу.
Коммуникативтік	Педагогикалық қарым-қатынас процесінде ақпарат беруді қамтамасыз ету шарты болып табылатын және педагогикалық процесс динамикасында өзара әрекеттесу мен әсер ету үшін қажетті іскерліктер.
Қолданбалы	Мұғалімнің көркемдік, спорттық және басқа да қабілеттерімен, сондай-ақ педагогикалық жұмыс талаптарымен (ән айту, хореография, спорт және т.б.) анықталатын іскерліктер.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Гоноболин Ф.Н. О некоторых психических качествах личности учителя // Вопросы психологии. – 1975. - № 1; Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. – Л., 1967; Крутецкий В.Н. Психология. – М., 1980.

2. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М., 1986. – С. 234.

3. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л., 1970. – С. 36-37.

4. Спирин Л.Ф. Профессиограмма общепедагогическая. – М., 1997. – С. 311.

5. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. - М., 1976. – С. 220.

6. Крутецкий В.А. Педагогические способности как профессионально значимые качества личности в системе формирования социально активной личности учителя. – В кн. Формирование социально активной личности учителя. – М., 1983. – С. 236.

7. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа: Обобщение опыта учеб.-воспитат. работы в сел. сред. школе. - М., 1979. - С. 246.

10. Яковлев Н.С. Записки директора школы. – М., 1987. – С. 32.